

Magyar Iparművészeti Egyetem

DLA program

Építőművészet

CINKÉT A MEDVÉHEZ...

Sogn Benedetg és Praglia – két bencés alkotás párhuzamos elemzése

Szilágyi Klára

témavezető: Ferkai András PHD

2006. január

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezető 2

A két épület bemutatása 4

Építészet-tér-használat 13

Személyes élmények 19

Záró gondolatok 27

Irodalomjegyzék 29

A képek forrása 30

1. Szent Benedek portré a pragliai apátság káptalantermének falán (Girolamo Tessari, 1520).

BEVEZETŐ

Peter Zumthor graubündeni Szent Benedek kápolnája építészberkekben nem szorul különösebb bemutatásra, hiszen az egyik legtöbbet emlegetett kortárs szakrális épület. Ezzel szemben a Padova melletti Praglia bencés monostorát alig ismerjük: ez a hatalmas reneszánsz épületegyüttes még egy utalás erejéig sem fér be az itáliai építészet oly gazdag történetének oktatásába, de az útikönyvekben is legfeljebb egy bekezdés, ha jut neki.

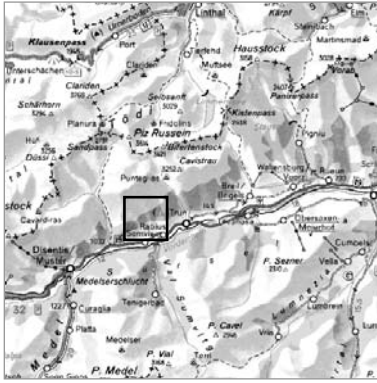
Első pillantásra inkább az ellentéteik szembeötlőek, semmint a hasonlóságok: az egyik a svájci Alpokban, több, mint 1500 méter magasságban áll, a másik az olasz Euganei-dombság tövében, alig pár méterrel a tenger szintje felett; az egyik alapterülete nincs 100 négyzetméternyi se, a másik épületegyüttes négy kerengő köré szervezett két szintje mintegy 13.000 négyzetméter; az egyik majd' minden ízében fából készült, a másik domináns anyaga az égetett agyag: a téglá és a cserép. Időben is igen távol állnak egymástól: az egyik a kortárs építészet, a másik a reneszánsz kifinomult alkotása. Legfeljebb az juthat eszünkbe közös vonásként, hogy szakrális épület mindkettő, de ez nem több annál, mintha a cinkét akarnám a medvéhez hasonlítani: mind a kettő állat, sőt szárazföldiek is mindketten. Mi hozza mégis egy lapra ezt a két alkotást? Dolgozatomban arra szeretnék rámutatni, hogy ezeken az ellentéteken túl a két épület lényegi hasonlóságokat, azonosságokat rejt magában, közvetlen kapcsolatban az őket létrehozó szerzetesi hagyománnyal. Ugyanazokra az alapkérdésekre ad határozott választ mindkettő – mindegyik a maga nyelvén.

Választott kutatási témám középpontjában a kortárs szerzetesi építészet áll, amelyet az épületek és használói kölcsönhatása, a terek és térsorok által felkínált iniciatívus út koncepciója felől szeretnék megközelíteni. Ismereteket szerezni az épületekben „lakás“-ról – e szót abban a tágabb, heideggeri értelmében használva, ami az építéssel, létesítéssel is összefüggésben álló „dolgozóban létező“, „dolgozóknál való tartózkodást“¹ jelenti – csak személyes tapasztalat árán lehet, és ez az, ami az alkotói tevékenységre is döntő befolyással bír. E két épülethez személyes élményeim fűződnek, amelyek kínálják magukat arra, hogy egy dolgozat keretében rögzítsem, elemezsem és megértem őket, hivatkozva Freund Tamás² neurobiológus, agykutató előadásában elhangzottakra is: *„a lényeg nem az információ, hanem a hozzá kapcsolódó érzelem, amely saját pecséttel látja el az információt“* – az érzelmek tudatosítása révén az információ sokkal könnyebben előhívhatóvá, sokkal előbbé válik.

Dolgozatom első részében bemutatom a két épületet – építéstörténetüket, főbb adottságaikat – utalva a műemléki vonatkozásokra is; ezt követően rövid építészeti elemzésüket próbálom nyújtani, majd a harmadik részben a két épülethez kapcsolódó személyes élményeimmet foglalom össze. S ahogy művészetfilozófia tárgyunk olyan – szakmánkon túli – területekre hív, ahol lépést tartani nem mindig sikerül, de a léptek „dallamá“-t hallani már önmagában is gazdagító, ugyanúgy én magam is ebben a záró részben kilépek az építészet keretei közül, hogy élményeimet a maguk árnyalataival és kontrasztjaival egy tágabb keretben rögzíthessem.

1 „*der Aufenthalt bei den Dingen*“, Martin HEIDEGGER: *Bauen Wohnen Denken*, 1956. Magyarul *Építés, lak(oz)ás, gondolkodás* in: SCHNELLER István: *Az építészeti tér minőségi dimenziói*, Kecskemét, 2002, 262.

2 FREUND Tamás előadása a MIE Doktori program művészetfilozófia tárgya keretében, 2005.12.06-án.

2. Sogn Benedetg elhelyezkedése

3. A kápolna délkeleti nézete.

1. A KÉT ÉPÜLET BEMUTATÁSA

Sogn Benedetg

A graubündeni Sogn Benedetg kápolna alkotója, Peter Zumthor édesapja mellett elsajátította a bútorasztalos mesterséget, a bázeli Iparművészeti Főiskolán formatervezést tanult, majd a New York-i Pratt Institute-ban építészeti tanulmányokat végzett. Hazatérve 1968-tól Graubünden tartomány műemlékvédelmi szakértőjeként dolgozott, majd 1978-ban megnyitotta saját építészirodáját Chur mellett, Haldensteinben. Épületei egyszerre végtelenül reduktívak, ugyanakkor nagyon szenzuálisak és emocionálisak – anyagok, szerkezetek, terek és arányok iránt érzékeny, kifinomult, és valamiképpen mégis nagyon talányos építészet az övé.

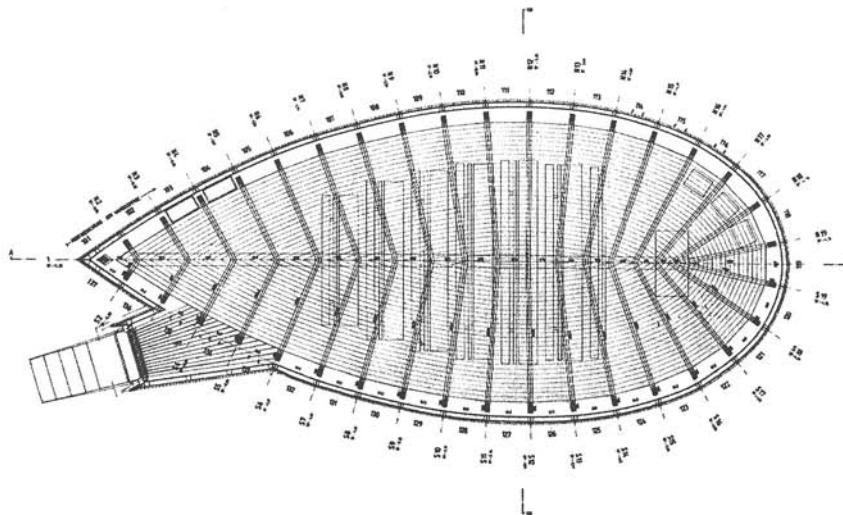
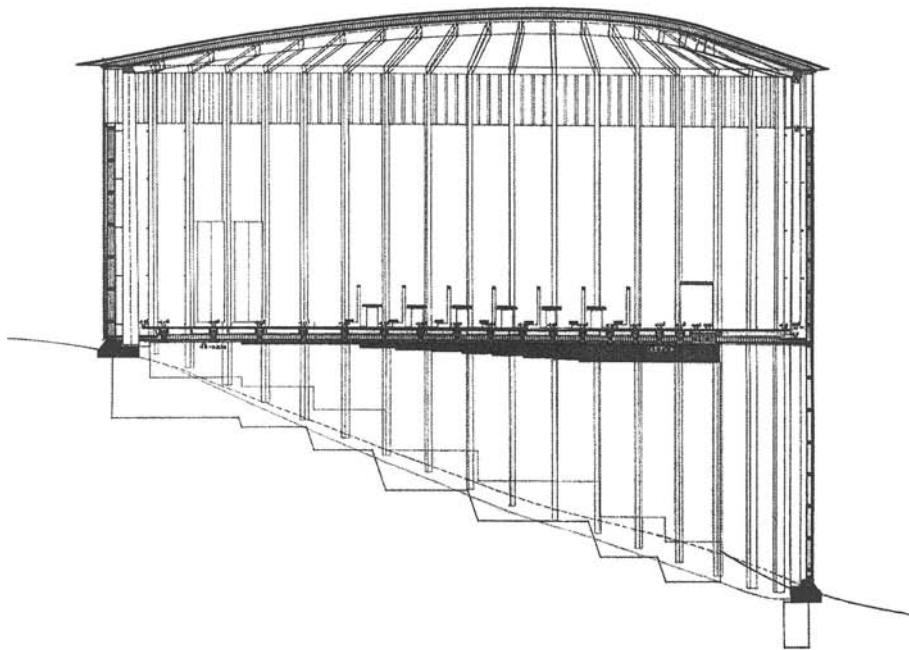
Sogn Benedetg egy pár tucatnyi házat tömörítő tanya Svájc szívében, a forrásvidékét épp elhagyó Felső-Rajna völgyét kísérő hegyvonulat egyik lejtőjén, Sumvitg felett. A tanya 16. századi kápolnáját 1984-ben elsodor-ta egy hócsuszamlás. Bár felmerült a kápolna újjáépítése is, a műemlékvédelmi hivatal illetékesei végül úgy döntöttek, hogy pályázatot írnak ki egy új kápolna tervezésére, amelyet az eredeti helyszíntől kicsit távolabb, kevésbé kitett helyen építenek majd meg. A pályázatot Peter Zumthor nyerte meg. A tervezés és a kivitelezési során az építész szellemi partnere Daniel Schönbachler atya, a közeli Disentis bencés monostorának apátja volt, aki filozófusként, teológusként, valamint a kortárs művészetek tanáráként ideális kísérőnek bizonyult. Az új kápolna 1989-re készült el, és közvetlenül átadása

után már magára vonta az építészekritika és a közvélemény figyelmét.

A teljes egészében fából emelt kápolna a tanya fölé kanyarodó ösvény mentén helyezkedik el, minden különösebb tereprendezés nélkül, a hegyoldalban szétosztóan álló faházak felett. A keletelt tér alaprajza egy negyedfokú görbe rajzolatát követi; a görbe íve a völgy felé irányuló szentélyt öleli körül, míg csúcsa az út felé néz – ez utóbbinak épp csak a szélét, a zsindelemmel burkolt templomtestből kinyúló, asszimmetrikusan elhelyezett bejárattal érintve. Az épület déli oldalán, attól függetlenül – szintén fából – harangtorony emelkedik, amelynek függőlegesére az út túloldalán hosszan elnyúló kőkút válaszol. A kápolna belső terét az ezüstszürkére festett, falemezekkel burkolt fal előtt sorakozó fa pillérsor, a mennyezet látszó szerkezete, és a mennyezet ívét körülrajzoló ablaksáv határozza meg. Bútorzata a tér formájához igazodik: kezeletlen fa padok együttese néz az egyszerű oltárasztal és a karcsú lábakra állított tabernákulum felé.

4. A kápolna észak felől.

5. A Sogn Benedict kápolna hosszmetsete és alaprajza

6. Praglia elhelyezkedése.

Praglia

Az itáliai bencés rend ma legelőbb monostora Padovától mintegy harminc kilométernyire délnyugatra, a sík vidék és az Euganei-dombság sajátos, hatalmas kúpokot formázó vulkanikus dombjainak határán, a dombok karéjában helyezkedik el.

Az apátság építéstörténete a 11-12. század fordulójáig nyúlik vissza. Az első monostor, amely feltehetően egyetlen kerengő köré szerveződő szerzetesi cellákból, templomból, valamint gazdasági épületekből állt, addig kihasználatlanul álló mocsaras terület kiszáritása révén nyert helyszínre épült. A korai épületből a mai épületegyüttes csak a templom 1300-ban újjáépített tornyát őrzi.

A 13-14. század a bencés rend történetében a hanyatlás időszaka volt, amely egyrészt a társadalmi problémákat sokkal inkább felvállaló kolduló rendek megjelenésének és térhódításának, másrészt a kommandarendszer³ visszaéléseinek volt köszönhető. Praglia is súlyos szellemi és gazdasági válságba került, az apátság elnéptelenedett. A leghatékonyabb reformkezdeményezés a padovai Santa Giustina apátság 1409-ben kinevezett apátja, Ludovico Barbo nevéhez fűződik, aki mind a szellemi élet (imádság, zsolozsmák, közösségi élet stb.), mind pedig a monostorok gazdasági élete terén változtatásokat kezdeményezett. Eredményes törekvéseinek hamar híre ment, egyre több monostor csatlakozott reformjaihoz, és a következő évtizedben már 200 új taggal gyarapodott a rend. Az új monostorok

7. A pragliai apátság látképe a 18. században.

8. Az apátság látképe ma, basonló nézőpontból...

9. ...és madártávlatból.

³ *kommanda-rendszer*: egy monostornak, templomnak vagy püspökségnek a pápa által egy világi „kommandátor” számára átengedett haszonélvezete, amely a 4. századtól ismert, és a 8. századtól már súlyos visszaéléseket eredményezett, mivel a kommandáns – csekély kivételtől eltekintve – a minél nagyobb anyagi haszon elérésére törekedett.

alapításának rövidesen felmerülő igényére ő maga így válaszolt: nem új monostorokat kell építeni, hanem a régieket új életre kelteni.

10. A függő kerengő (*chiostro pensile*) részlete, háttérben az 1300-ban épült toronnyal.

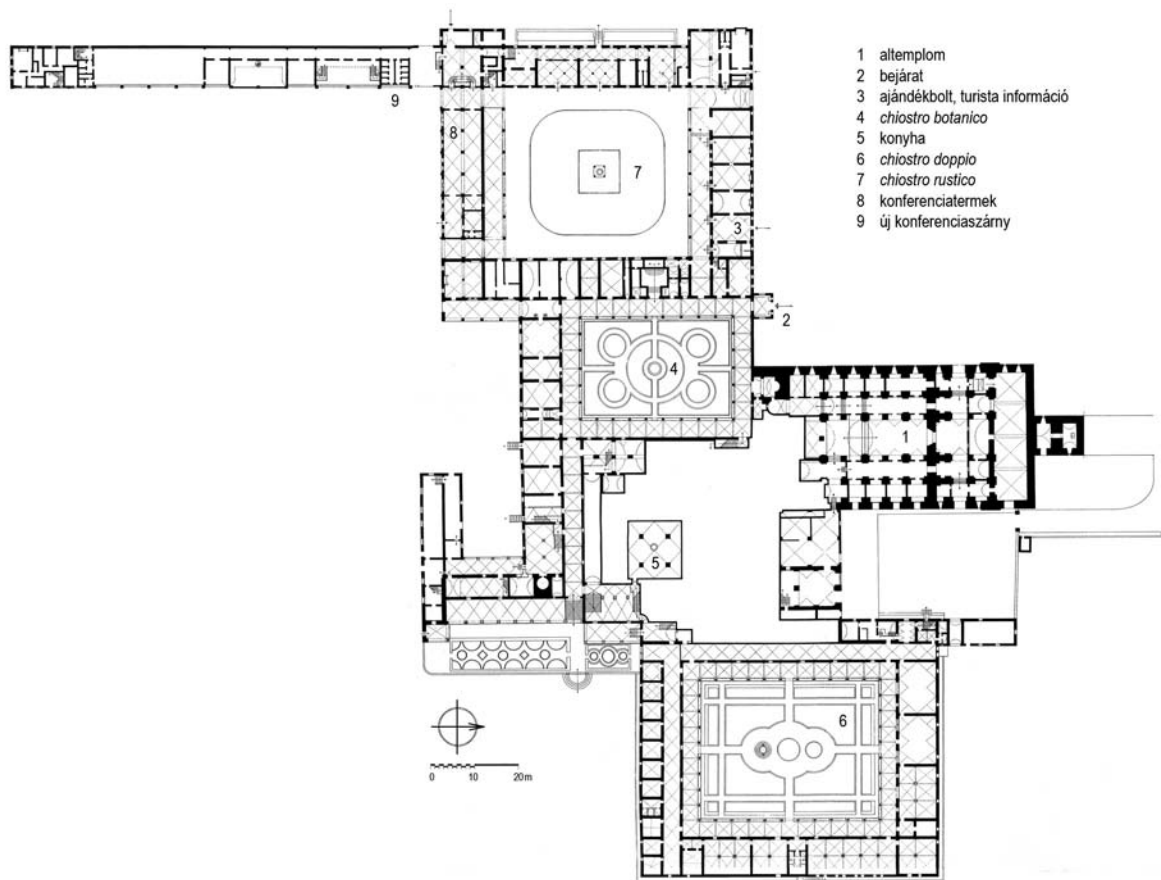
Praglia monostora 1448-ban csatlakozott a Santa Giustina nével fémjelzett Kongregációhoz, és 1460-ban már sor kerülhetett az apátság bővítésének alapkövetételére. A következő három évtizedben az együttes teljesen átalakult: elsőként a kétszintes kerengő, a *chiostro doppio* és a körülötte sorakozó szerzetesi cellák készültek el, majd a *sala del fuoco*, a hatalmas kandallóval fűtött közös helyiség (az apátság egyetlen fűthető terme – később a könyvtár részévé vált), és felépült a templomtól nyugatra lévő *chiostro botanico* is, a körülötte lévő helyiségek egy részével. 1490-ben Tullio Lombardo tervei alapján megkezdték a háromhajós, négyzetes kupolás, latinkereszt alaprajzot imitáló templom építését. A következő évszázad közepére már készen állt a templom, a többihez képest – a terepadottságok miatt – egy szinttel megemelt *chiostro pensile*, vagyis a függő kerengő (a templomtornyon kívül ennek északi és nyugati fala őriz részeket a korábbi apátságból), valamint az ide nyíló közösségi termek: a refektórium és a káptalanterem. Míg a *chiostro doppio* és a *chiostro botanico* több későgótikus elemet (nagyon szép ablakokat) őriz, addig ez utóbbiak már valódi, letisztult reneszánsz alkotások. Elkészült az apátság konyhája a függő kerengő alatti sziklába vájtban (ide gyűlik a kerengő esővize is), illetve ehhez csatlakozva a további kiszolgáló helyiségek: műhelyek, mosoda stb. Az apátság nyugati kerengője, a *chiostro rustico* épült fel utoljára: a Lonzina lejtőjébe ékelődő nyugati épületszárny a 17. század elején, 1650-re az apátság déli oldalának helyiségei, 1712-ben a díszlépcső, majd 1726-ra készen állt a kerengő közepét díszítő kút is.

A következő évszázad többször is meghurcolta a szerzetesközösséget: előbb Napóleon kényszerítette a szerzeteseket monostoruk elhagyására – 1834-ben térhettek csak vissza –, kifosztotta az apátság értékes levéltárát és könyvtárát is, majd pár évtizeddel később II. Viktor Emánuel oszlatta fel a rendek többségét, így a bencéseket is – Praglia szerzetesei az istriai Daila monostorába, valamint a monarchia más monostoraiba menekültek. 1882-ben az együttes egy részét műemléknek és nemzeti tulajdonnak nyilvánították, a többi részét miniszterek és magánszemélyek kezére adták. A 20. század pozitív változást hozott az apátság életében: a század elején megkezdődött az együttes restaurálása, 1904-ben visszatérhettek a szerzetesek is. És bár egyik világháború frontvonala sem kerülte el Pragliát, az apátság lassan újjászületett.

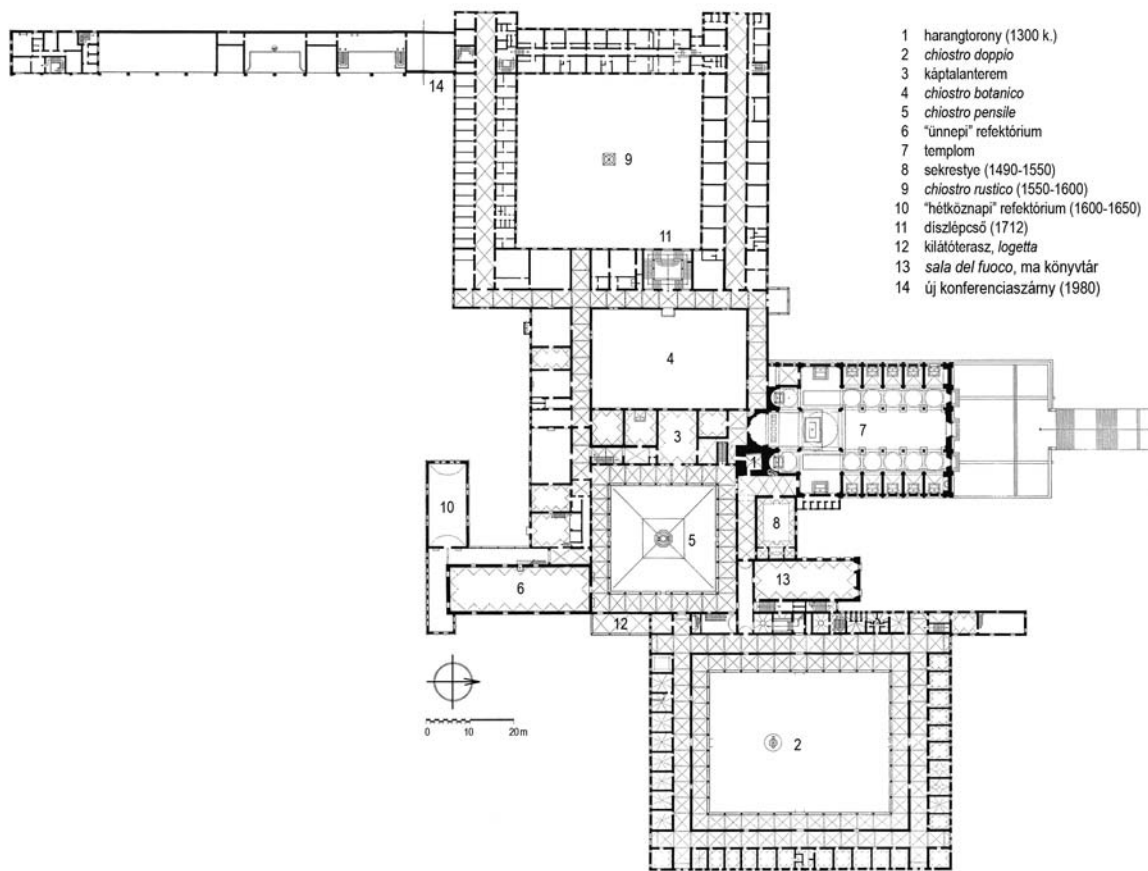
Az együttes építészeti karaktere mind ez idő alatt már nem sokat változott: az együttes restaurálásával párhuzamosan készülő belső átalakítások és létfontosságú modernizálások alig érzékelhetőek. Az 1980-as években a *chiostro rustico* déli és nyugati szárnyának földszintjén konferenciaközpontot alakítottak ki, ehhez csatlakozva elkészült egy új konferenciaszárny is, további előadótermekkel, kiszolgáló terekkel. Ez a – korábbi melléképületeket kiváltó – épületrész, bár karakterében saját korának építészetét tükrözi, meg sem próbál versenyre kelni a hatalmas reneszánsz együttesel. Megmarad annak, ami: diszkrét toldalék, amely maximálisan eleget tesz időszakos rendeltetésének.

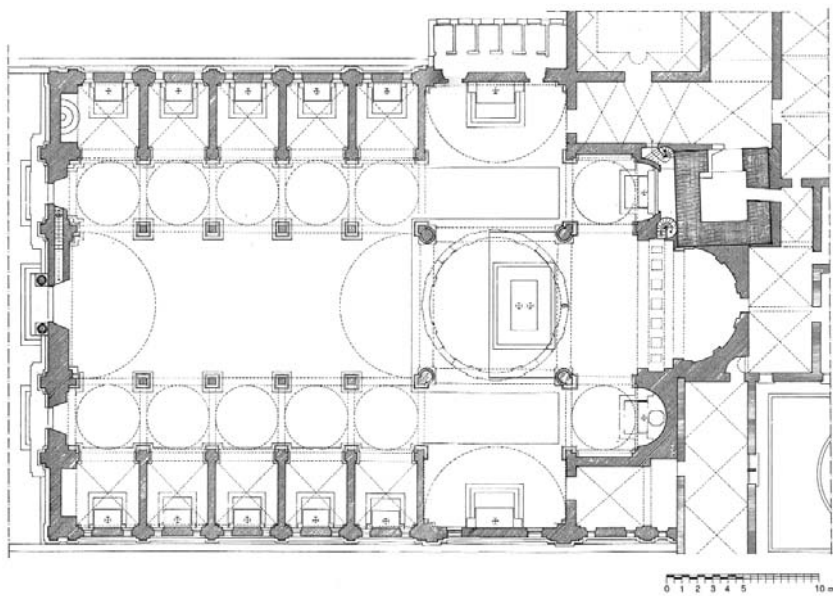
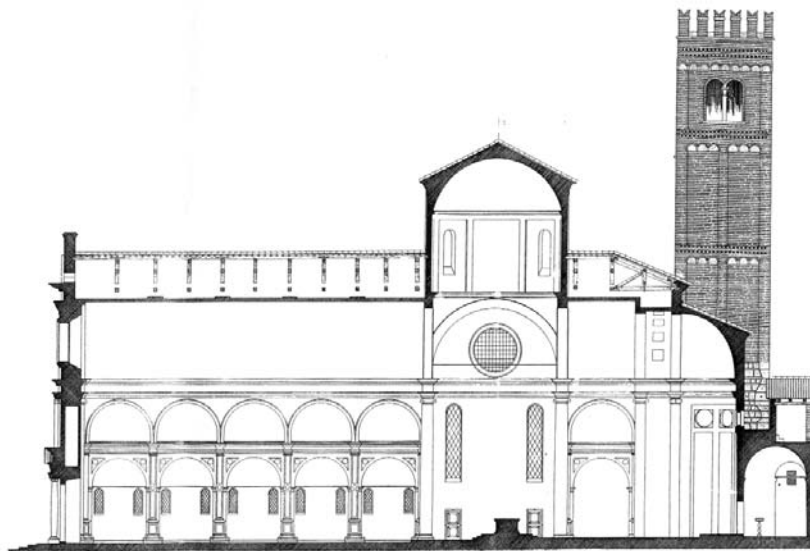
11. Praglia apátságában működik Olaszország egyik legfontosabb könyvrestaurátor műhelye.

12. A praghi apátság földszinti és emeleti alaprajza

13. A prágiai apátság emeleti alaprajza

13. A prágiai apátság templomának hosszmetsete és alaprajza.

14. A kápolna teste kelet felől.

15. Külső részlet.

2. ÉPÍTÉS-ZET-TÉR-HASZNÁLAT

Sogn Benedetg

Több kortársával ellentétben Zumthor azok közé az építészek közé tartozik, akik következetesen ellenállnak annak a tendenciának, hogy épületeiket magyarázatokkal kísérjék. Az interpretálás öröme és gyötrelmét meghagyja nekünk, az épületeiben „lakozók“-nak és az építészetkritikának – amellyel az haladéktalanul él is –, míg írásaiban ő maga elsősorban munkamódszereit, alkotói elveit és dilemmáit osztja meg velünk. Mint ahogy teszi az alábbiakban idézett *A szépség kemény magva* c. írásában is, amely ezt a rendkívüli, a legbelső lényegére koncentrált épületet talán a leginkább segíti megértenünk:

„Hol találom a valóságot, amire képzelőerőmet irányítanom kell, ha megpróbálok egy épületet egy meghatározott helyre és célra tervezni? Erre a kérdésre a megoldás kulcsa – úgy gondolom – a hely és a cél szavakban rejlik. [...] Ami engem érdekel, amire képzelőerőmet irányítani akarom, az nem a dolgoktól eloldott elméletek valósága; az a konkrét építési feladat valósága [...]. Az építőanyagok – kő, szövet, acél, bőr... – valósága és a szerkezet valósága, amelyeket alkalmazok, hogy létrehozzam az épületet, amelynek sajátosságaiba képzeletemmel be próbálok hatolni, értelemre és érzéki élményre törekedve, miáltal talán kipattan az embereknek hajlékot nyújtani képes, sikerült épület szikrája. Az építészet valósága a teste: az, ami konkrét, ami formává, tömeggé és térré vált. A

*dolgokban lévőkön kívül nincsenek eszmék. Ez a szépség kemény magva.*⁴

Hely, cél, építési feladat, építőanyag, szerkezet, illetve az ezekből megszülető épület-test – összefoglalva ezek Zumthor számára a kulcsszavak. Ez nem több, és nem is kevesebb annál, mint ami bármely épület esetében elvárható. A Zumthor épületeiben rejlő többlet e tényezők kifinomult egyensúlya, amivel egyiket sem engedi uralkodóvá válni vagy háttérbe szorulni.

16. A belső tér.

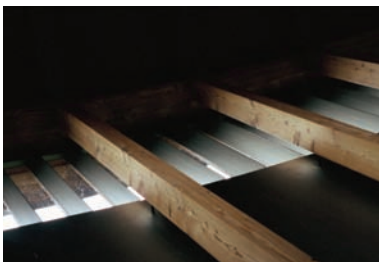
Ha elemeire bontjuk, a Sogn Benedetg kápolna tulajdonképpen egy minden részletében aprólékosan kigondolt héj, amely egyetlen – viszonylag kisméretű – teret zár körül. A héj tartószerkezetét adó pillérsor, illetve a mennyezet ragasztott szerkezete következetesen igazodik az alaprajzot leíró nagyon finom negyedfokú görbe ívéhez, amelyet az ablakok megszakítás nélküli sávja is hangsúlyoz. A pillérek függőlegesének belső, ritkább raszterére kívülről a zsindegy és az ablakokat árnyékoló lamellák sűrűbb rasztere simul. A szinte szövetszerű raszter kiemelt jelentőségű Zumthor építészetében: már a churi római leletek védőépületeinél is láthatjuk, később a valsi fürdőnél a gneisz egymásra rétegződésében, a bregenzi múzeum áttetsző üveglemezeiben vagy a svájci pavilon lécszövetében is visszaköszön. A kápolna hasított zsindegy burkolata, amely a falak teljes magasságában végigfut, sajátosan egységessé, test-szerűvé teszi az épületet – ahol a „test” szó annak ‘élő organizmus’ jelentésében is helytálló: az elmúlt évtizedek igazolták, hogy Zumthor épületeinek lehetőségük van a szép öregedésre.

A Sogn Benedetg kápolna, miként elődje is, elsősorban zarándokhely, amely egész nap nyitva áll a láto-

⁴ Peter ZUMTHOR, *A szépség kemény magja* in: arc'1, az Új Magyar Építőművészet negyedéves melléklete, próbaszám, Budapest, 1998, 35.

gatók előtt – legfeljebb ma az építészek aránya nagyobb a korábinál. Ugyanakkor a tanyán élők istentiszteletének helye is: az alig 30-40 főt számláló gyülekezetet szolgáló pap messziről érkezik, több települést is ellát, így Sogn Benedetgben szentmisékre általában hétköznap kerül csak sor.

Látogatói számára a kápolna nagyon sokrétű interpretálásra ad lehetőséget: „a hit bástyája“, „hajó“, „befogadó, anyai formák“, „az anyaszentegyház képe“ – hogy csak párat idézzek a kritikák mondataiból. Zumthor egyszerű magyarázatot ad alkotásainak sokrétűségére: *„[...] a sokrétűség és a gazdagság forrása magukból a dolgokból ered, ha a dolgokat pontosan felismerjük, és hagyjuk, hogy érvényre jussanak. Az építészetre vonatkoztatva ez azt jelenti, hogy az erőt és a sokrétűséget az építési feladatból kell kibozni, vagyis azokból a dolgokból, amelyek azt alkotják vagy éppen eredményezik.“*⁵

17, 18. A belső tér részletei.

Felismerni, és hagyni, hogy érvényre jussanak – ez egyrészt egy nagyon elmélyült alkotói folyamatot, másrészt egyfajta alázatot jelent.

⁵ Peter ZUMTHOR, *i.m.*, 34.

19. „A magánélet kerengője”: a kettős kerengő (chiostro doppio).

20. „A közösségi élet kerengője”: a függő kerengő (chiostro pensile). Részlet a refektórium bejáratát díszítő reneszánsz kézműves medencékkel.

Praglia

A pragliai apátság – többnyire ismeretlen vagy kevésbé ismert – alkotóitól történelmi távlatok választanak el bennünket. Csak találgathatunk, hogy milyen elvek, alkotói módszerek vezették őket. Amit Szent Benedek a konkrét épületekre vonatkozóan ír Regulájában, az igen kevés – a rendalapító figyelmét sokkal inkább lekötötte a benne helyet kapó közösség mindennapi élete. Amit Praglia esetében megismerhetünk, az a végeredmény, amelyet lassan ötszáz évnyi használat igazol.

Az épületegyüttes – mint ahogy az előző fejezetben láthattuk – döntő részben a reneszánsz korban épült, a korra jellemző arányrendszerek, szerkezetek és díszítések felhasználásával. Ez egyrészt egy nagyon egységes összképet, másrészt az eltérő méretű és rendeltetésű kerengők révén kellemes változatosságot eredményez. A különböző épületrészek díszítettsége visszafogott, épp ezért nagyon hatásos is: a freskók és faragványok bejáratokat emelnek ki, rendeltetéseket tesznek egyértelművé. A négy kerengő köré szervezett kompozícióban fontos hangsúlyozó szerepet kapnak a kertépítészeti elemek is, a kutak és növénykiültetések, amelyek szépen oldják és ellenpontoszák az épületrészek egységes architektúráját.

Az apátság tereit és életét Giorgio Giurisato 1987-ben megjelent könyve, az *Un progetto da vita* mutatja be legszebben – s ő, a benne lakó szerzetes a legilletékesebb is erre a bemutatásra. Erre a könyvre hivatkozik Frédéric Debuyst is *A hely szelleme a keresztény építészetben*⁶ c. munkájában, amely az alábbi leíráshoz segítséget nyújtott.

⁶ Frédéric DEBUYST, *A hely szelleme a keresztény építészetben*, Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2005.

21. „A befogadás kerengője“: *chiostro botanico*.

22. „A vendégszeretet kerengője“: *chiostro rustico*

A bejárattól legtávolabb eső, és egyben legvéde-
tebb kerengő a *chiostro doppio*, két egymás feletti fél-
köríves árkádsorával. A monostor szerzetesei számára ez
„a magánélet kerengője“ – ide nyílnak a szerzetesi cellák:
a földszinten a novíciusoké, az emeleten a fogadalmá-
soké. A monostor e részére szigorú klauzúra vonatkozik.

Az intimitás e pólusa után a monostor középpont-
jában fekvő *chiostro pensile*, vagyis az egy szinttel meg-
emelt függő kerengő következik. A négyzetre szerkesz-
tett, téglaburkolatú kerengő középpontját elegáns kút
jelöli ki. Ez „a közösségi élet kerengője“, a séta és a
találkozások kiváltságos helye – ide nyílnak a fontosabb
közösségi terek: a templom, a káptalanterem, a refek-
tórium, a könyvtár, a pihenőtér, és innen nyílik kijárat
a *logettára*, a két kerengő közötti kiszögellésben elhe-
lyezkedő kilátóra is, ahonnan körbetekinthetünk a mo-
nostort körülvevő tájon.

A harmadik kerengő az egykor itt nevelt gyógy-
növényekről kapta a nevét: *chiostro botanico*. Ez „a
közösségvállalás kerengője“, azaz a befogadásé és a
„nyitott“ közösségé. Ide nyílik a monostor bejárati csar-
noka, a porta, a beszélgetőszobák, a turisztikai infor-
máció és az ajándékbolt. Itt található a gazdasági hivatal
és egy konferenciaterem is.

Az utolsó kerengő tágas és végtelenül egyszerű,
leginkább egy tanya udvarára emlékeztet (*chiostro rus-
tico*). Vendégszobák, a monostor betegszobái, valamint
az új konferenciaközpont egy része veszi körül. Ez „a
vendégszeretet kerengője“.

*„Praglia jellegzetes karakterét a zene nyelvén
kvartettnek nevezhetnénk, ahol minden hangszernek
a maga szerepét kell eljátszania, de összhangban kell
maradnia a többivel. Ily módon az útvonal, a távol-
ság és az átmenet rendkívüli gazdagsága tárul fel. [...]*

A négy kerengő meghatározó témája révén a terek identitása sajátosan egyértelművé válik, ugyanakkor tág teret enged a változatosságnak.⁷

A monostor terei egyfajta monasztikus antropológiát engednek felépítenünk: „A szerzetesnek tulajdonképpen beavatást kell nyernie az egyedüllétbe, és be kell gyakorolnia, hogy ezt a magányt kézzelfogható módon élje (*chiostro doppio*). Meg kell tanulnia cenobita életet élni, a Regula alapján, közösségi emberként: erre a közösségi terekkel körülvett *chiostro pensile* nyújt lehetőséget. Ugyanakkor meg kell nyílnia magára az egyházra és a világra (*chiostro botanico*), végül pedig nagyvonalúan kell gyakorolnia a vendégszeretetet (*chiostro rustico*). Ha rátérünk a közösségi élet helyiségeinek elemzésére, megtaláljuk a monostorban az imára nevelés tereit (a templom és a különböző imatermek), mások meghallgatása és a megszólalás terét (káptalanterem), az olvasás és az írás mesterségének terét (könyvtár), az asztalközösség és az étkezés terét (refektórium), a szívélyesség terét (rekreációs terem), az együttérzés, a részvét és a türelem tereit (betegszobák), és természetesen a munka tereit (a különböző műhelyek, valamint kívül a veteményes-, gyümölcsös-, és legfőképpen a szőlőskert). A szerzetesnek végül beavatást kell nyernie, hogy úgy meditáljon, úgy járjon-keljen föl s le a lépcsőkön, mint aki szüntelenül Isten jelenlétében él (út).⁸

23. A templom szerzetesi kórusa.

24. A káptalanterem.

25. Az „ünnepi“ refektórium.

Praglia monostora önmagában teljes világ, Szent Benedek Regulája értelmében.

7 Frédéric DEBUYST, *i.m.*, 125.

8 U.o., 124.

26. A Sogn Benedetg felé vezető útról visszatekintve Sumvitgra és a völgyre.

3. SZEMÉLYES ÉLMÉNYEK

Sogn Benedetg – 2004. október 9.

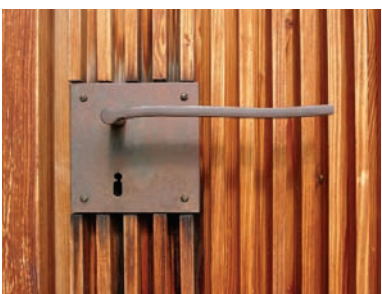
Olyan épülethez igyekszem, amelyet már nagyon jól ismerek fényképek, leírások, személyes beszámolók és rajzok alapján. A délelőttöt Vrinben töltöttem, Gion Caminada falujában, a koradélután pár napsütötte óráját Zumthor valsi fürdőjében – még élesen bennem van Caminada ravatalozójának képe, a *Stiva da morts* hófehérsége, és bőrömmön érzem a valsi fürdőzés erejét is, miközben a vasútállomástól Sumvitg felé kapaszkodom. Az első épület, ami az út mentén szemembe ötlik, egy kocka-szerű lakóház, merészen kiugró erkélylyel, amely Zumthor kápolnájáról ismerős módon tetőtől talpig zsindegybe burkolózik. „Vajon ki kezdte?“ – merül fel bennem, de a látvány nem hagy kétséget: jó úton vagyok a kápolna felé. Turistákat eligazító táblák adják tudtomra, hogy még hány méter és hány perc Sogn Benedetg. Az utolsó kanyarok egyikében felvesz egy autó, amelyik a tanyára tart. A sofőr – szerszámaiból látom, asztalos – rétorománul talán azt kérdezheti, hol tegyen ki, amikor a következő kanyarban, mint egy bástya a hegyoldalban, a háztetők felett feltűnik a kápolna is. Intek, „ott“, s kérdő tekintetere, „architect?“ nevetve bólogatok, „ja“. Hát persze.

Alig tíz lépésnyire a kápolnától jut először eszembe, „és mi van, ha nincs nyitva?“ Rutinos önmegnyugtatásomról, „dehát nekem az is elég lesz, hogy kívülről láthattam“, pontosan tudom, hogy most nem fog bevélni: nem lesz elég.

27. A kápolna teste és a barangtorony.

Nyitva van, persze, hogy nyitva. A súlyosnak tűnő ajtó, mint óramű, csendesen és könnyedén tárul fel. Belépve a szemem először a szemben lévő oszlopnak ütközik: a pár lépésnyi térben egy pillanatig elbizonytalanodom, hogy a következő pillanatban már maguk az oszlopok adjanak új irányt a tekintetemnek, és az oltár felé fordítsanak. Beljebb, és egy szinttel feljebb lépek, a szemem szokja még a félhomályt – a nap már lemenőben. Ahogy lassan feltáruznak előttem a részletek, s a karcsú pillérek ölelésében szinte megfoghatóvá válik az, hogy „bent“ vagyok, „be“-léptem, úgy a következő pillanat már egy megfoghatatlan mély csöndben talál. Pár percig csak állok, szeretnék még itt időzni ebben az állapotban, de végül győz bennem az építész, aki újabb nézőpontokat követel. A pillérsort sokkal erőteljesebbnek érzem, mint ahogy arra korábban látott fényképek és rajzok alapján számítottam – az alkony tompa fényében feloldódik minden árnyék, és a pillérek szinte lebegnek az ezüstszürkére festett burkolat előtt.

28., 29. A bejárat részletei.

A magasan húzódó lamellák közötti üvegsávon át csak az égre látok. Kontrasztként idéződnék fel bennem a pár órával korábban látott valsi fürdő pihenőterének ablakai, amelyek a szemben lévő hófödte hegycsúcs látványát foglalják keretbe, kizárva minden zavarót, odanemillőt. Itt a környező magashegyi táj látványát csak az emlékeimben hozom be, de hallom a hangját, beszűrődnek a „kint“ zajai: a szél zúgása, a kolompok hangja. A védett körülöleeltség és a teljesen szabad világban-lét érzése keveredik bennem. Mintha egy sátorban lennék, ami védelmet nyújt, de nem szigetel el.

„Benedek arra hívja szerzetesét a Regula prológusában, hogy az Úr sátorában lakják. E sátorról azonban tudjuk, hogy a vándorló, örökös exodusban élő nép lakhelye. Amikor Isten ugyanilyen sátrat kíván

magának, hogy velük lakbasson és vándorolbasson, akkor úgy vezeti el a mennyei létre az embert, hogy megosztja vele a földi létet. Ez azonban egyszersmind azt is jelenti, hogy a világ, a kozmosz lesz Isten sátorává. Vagyis Isten nem egy új világot kínál az embernek, hanem – sátrába hívva őt – megmutatja neki saját világának gazdagságát.”⁹

Kint a létraszerű harangtorony eleinte zavar, de később megszeretem. „Jákob lajtorjája” – számolom a fokokat rajta. Szent Benedek az alázatosság lépcsőit hasonlítja Jákob lajtorjájához, nála az alázatosságnak tizenkét foka van, ennek itt tizennégy. Mint a keresztút állomásainak, de ez talán már túl erőltetett hasonlat.

A kápolna körül villanypásztort kell kerülgetnem, hogy körbe tudjak járni. A drótok egyszerre mulattatnak és bosszantanak, azon alkudozom, vajon mitől mit véd? építésztől házat? kecskéktől kápolnát? építésztől kecskét? vagy fordítva?

Nem tudom már, mennyi időt töltöttem el ott. Körbejártam bent, és körbejártam kint; kimentem, hogy újra bejöhessek, figyeltem a lépteim hangját a padlón, megsimogattam és mélyen magamba szívtam a padok friss faillatát. A találkozás meghittsége már-már egy szerelmi találkozót idéz bennem, nem esik jól eljönni, de kell, mert a racionalitás, a vonatok menetrendje józanságra kényszerít.

A vonatot lekésem, s ezzel a buszt is, ami hazavinne – jó másfél órányi séta vár még rám, hegynek fel a sötét svájci estében.

30. A bejárati rész belső képe.

⁹ VARGA Máttyás, *Kint és bent. A bencés szerzetesség tér-képe*, Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2005, 17.

31. Az apátsági együttes a dombok karéjában, Padova felől közeledve.

32. Az apátság temploma.

Praglia

Míg Zumthor kápolnájával szinte tíz éve készültem a találkozásra, a pragliai utazás gyors elhatározás eredményeként született. Mindaddig nem is hallottam erről a monostorról, míg nyár elején a Bencés Kiadó megbízásából fordítani nem kezdtem Frédéric Debuyst *Le génie chrétien de lieu* című, korábban idézett könyvét. A Pragliát bemutató sorok újból és újból olvasása, az interneten talált fényképek lassan meghívássá alakultak.

Rövid levélváltás az apátság vendégpáterével: angolul és franciául írt bemutatkozó levelemre rövid és készséges olasz válasz érkezik – a kommunikációnak ez a nyelvi korlátokat könnyedén figyelmen kívül hagyó természetessége jellemzi később egész ottlétemet is. Mintha biztosak lennének abban: pont annyit megértek majd, amennyire szükségem van.

Rómából érkezem Padovába, majd onnan tovább, Praglia felé. A Rómában látott csodák zsongító élményei csendet kérnek. Fáradt vagyok, és izgatott. Hová is jöttem? Komolyan gondoltam én azt, hogy három napig itt élek majd ebben az apátságban?

Az apátság külső képe, ahogy a bevezető út végén meglátom, először megijeszt: hatalmas erőd kontúrja a dombok sötétzöldje előtt. De lépésről lépésre közeledve a látvány megváltozik: előbb a fenyők lombja oldja barátságossá a szigorú vonalakat, majd a templom homlokzatának kacskaringói adnak új hangulatot a képnek.

Az egyetlen hely, ahol mozgást látok, az ajándék-bolt. Odabent szikár, szívélyes szerzetesarc mosolyog rám. Két mondattal tisztázzuk nyelvi korlátainkat, de bemutatkozásomra adott válaszát – „már vártuk, a szobája készen áll” – pontosan értem, és kellőképpen meg is illetődöm.

A kapu feltárul, s a bejárati csarnok pár lépésnyi sötétsége után a *chiostro botanico* fénye fogad. A vendégpáterre várnom kell kicsit, türelmemet kéri a portás. Jó negyedóra elteltével úgy tűnik, kicsit többet kell várnom... de legalább nyugodtan elidőzhetek az első lépések érzésében. A bejárattal szemben, a kerengő túloldalán kapu nyílik a kertre. Ahogy Sogn Benedettoben a pillérek álltak az „egyenesen előre“ irány útjába, most úgy tűnik, ez az irány nem létezik Praglia monostorában sem. Pontosabban létezik, de ez azt jelentené, hogy úgy megyek ki, ahogy bejöttem: átmegegyek a házon, és kimaradok mindabból, amit ez a világ nyújtani tud. A *chiostro botanico* azonban díszes kertjével, csobogó kútjával megállít, és körbenézésre hív. Felfedezem, hogy a továbblépés irányait balra egy fal-mélyedésben Szent Benedek portréja jelzi – itt találok a *chiostro pensile* felé vezető lépcsőt –, míg jobbra díszes lépcsőház visz az apáti lakosztály, néhány szerzetesi szoba és a vendégszárny felé. Ez utóbbi irányt mutatja számomra Franco is, aki időközben megérkezik, és a vendégpáter megbízásából végül a szobámba vezet.

33., 34. A *chiostro botanico*.

A vesperásig még jó óra van hátra, tudom meg Francótól, épp elég idő lepakolni és kicsit szokni a helyet. Félhét előtt tíz perccel Dom Sandro, a vendégpáter kopogtat szobám ajtaján, kedvesen üdvözl, majd irányt mutat az a templomhoz és az ebédlőhöz.

Vesperás, vacsora, kompletórium. Fáradtan zuhanok ágyba. Miközben az apátság „órarendjét“ nézegetem – reggel ötkor ébresztő – azon gondolkodom, vajon mennyit leszek képes közel engedni magamhoz a helyből, mennyire adom majd át magam az itteni életnek.

Amikor hajnalban megszólal a harang – kíméletlen és nagyon szép mély kongását a dombok is visszahangozzák –, már tudom, hogy nem azért jöttem ide,

35. A *chiostro pensile* hajnali képe a *logetta*-ra nyíló ajtóval.

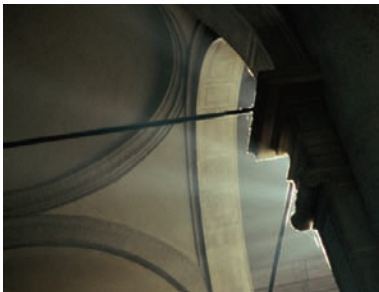
36., 37. Kilátás a *logettáról*.

hogy kispóroljam magam az ittlétből. Felkelni hát a matutinumra. Sötétben vágok át a *chiostro pensile* árkádjai alatt, s bár a zsolozsmás könyvvel még ügyetlenkedem, de az ittlét kalandja már kétségtelenül elkezdődött.

Előző este, az épületben közlekedve újra és újra magukhoz vonzottak a kerengők és a környező tájak csodálatos szekvenciáira táruló, hívogató erkélyek és ablakok. Matutinum alatt felfedezem, hogy a szentély freskójának festett architektúrája is tájra nyíló árkádokat imitál, de a legszebb meghívást a *logetta* nyújtja, s a templomból kijövet úszik elém: az erkély ajtaján át beáramlik a felkelő nap fénye a *chiostro pensile* még szürkés derengésébe, és erőteljes fénysávot rajzol a vörös-fehér kövezetre. A látvány annyira szép, hogy megállásra kényszerít, és magához csalogat – a *logetta* lesz a törzshelyem, az utolsó reggelen is itt veszek búcsút a háztól.

A napok csendes szemlélődéssel és nagy sétákkal telnek – a házon belül, majd kívül, körút a dombokon át. Lassan felfedezem a házat, ízlelgetem a kerengőket, a folyosókat, templomot, közösségi tereket. Körülöttem mindenhol félköríves záródású árkádívek, boltozatok. Keresem magamban az unalmat, hogy valahol azt érezzem, sok lesz már ennyi ív – de nem találok. Valami, amit a kortárs építészet szinte teljesen elveszített – gondolkodom el: ívet tervezni építészberkekben ma „snassz” – miközben a megrendelők egy rétege visszaköveteli, betonba önti és gipszkartonba vágja magának. És sokat veszítettünk abból az eleganciából, precizitásból és kifinomult mértéktartásból is, ami itt az egész épületegyüttest belengi: minden a helyén, minden épp annyi, amennyire szükség van. Furcsa módon nem érzem magam idegennek ebben a

számomra teljesen szokatlan környezetben, beigazolódni látszik, amit F. Debuyst ír: „Az együttes monumentális egységessége és rendkívüli békéje mindig közel marad az élő, valóságos, vendégszerető légkörhöz, amely minden valódi emberi lakhely sajátja.“¹⁰

38, 39. A templombelső részletei.

A napi hat zsoltosma, amelyeken végül mind résztveszek, új ízt adnak az időnek. Varga Mátyás panonhalmi bencés szerzetes *Megmutatás és elmondás helyett. Ritmusgyakorlatok vendégeknek* c. írásában magamra, s az ottlét élményére ismerek:

„A vendég életének és érzékenységének ritmusa egyszer csak találkozik az adott közösség belső ritmusával. Ettől kezdve kevés szó esik. [...] Benedek bízik abban, hogy a vendégnek jó hallása van. Nem akar neki mindent megmutatni, nem törekszik arra, hogy mindent lásson, hogy mindenbóvá bepillantson, hogy valaki mindent elmondjon neki, hanem azt szeretné, ha testében érezné azt a ritmust, amely a magával hozott ritmussal együtt adja az ottlét értelmét és szépségét.“¹¹

A zsoltosmák a nyelvismeretem hiányát váratlanul ajándékba fordítják át: a jól ismert zoltárszövegek a kevéssé ismert olasz és latin nyelvből véletlenül elkapott és megértett szavakkal új hangsúlyokat, új értelmezést kapnak. Mintha a három nap lassan mindent átrendezne bennem. Előbb csak hallgatom, majd nekibátorodva énekelni is próbálok a gregorián dallamokat, s átélem a dallamok tökéletes összhangját a térrel, amelyben felcsendülnek: „A gregoriánban [...] nagy az elevenesség, nagy belső tűz jellemzi, ugyanakkor nagyon mértéktartó. Nem balad túl egy bizonyos határon,

¹⁰ Frédéric DEBUYST, *i.m.*, 121.

¹¹ VARGA Mátyás, *i.m.*, 104, 110.

¹² DOBSZAY László in: *Ezredvégi beszélgetések* (MONORI M. András, TILLMANN J. A.), Kijarat Kiadó, Budapest, 1998, 112.

*nem akarja manipulálni, nem akarja elbódítani az embert. Nem akarja lenyűgözni őt, hanem felkínálja magát neki, és engedi, hogy az ember töltekezzen vele.*¹² – mondja Dobszay László zenetörténész a gregoriánról.

Az ittlét második délutánja az egyedüllét eddig nem tapasztalt dimenzióit tárja fel: annyira intenzívek és szépek az élmények, amelyeket Praglia megnyit előttem, hogy úgy érzem, ezt már képtelen vagyok egyedül elviselni. Ottléteket tovább mélyíti, amikor megtudom: aznap reggel, amikor megérkeztem, meghalt a közösség egyik nagy öregje, Dom Silvestro – ravatala a káptalanteremben. Ugyanott, ahol szerzetesként „megszületett”: itt olvasták fel előtte Szent Benedek Reguláját, amikor csatlakozni készült a rendhez. A halál szinte megfogható jelenléte, a közösség gyásza, majd a gyászmise és a temetés szertartása átértelmezi a magammal hozott kérdéseket.

Élővé válik számomra a benedeki Regula mondata: *„Minden érkező vendéget úgy fogadjanak, mint magát Krisztust, mert ő maga mondja majd egykor: Idegen voltam, és befogadtatok engem.*“¹³

Dom Sandro útrabocsátó, áldó szavait hallgatva egy pillanatig sajnálom, hogy olaszul köszönetnél többet nem tudok mondani, de a tekintetében látom, érti a csendemet is.

40. A chiostro pensile részlete.

13 RB 53,1

41. Sogn Benedetg kápolna: rétoromán felirat a bejárat mellett.

ZÁRÓ GONDOLATOK

Bevezetőmben azt ígértem, hogy e két, első látásra oly különböző épület között lényegi hasonlóságokra, azonosságokra fogom felhívni a figyelmet. Tanulmányom végén a legfőbb szempontokat szeretném összegezni.

Szent Benedek Regulája a következőket tanácsolja a monostor házgondnokának: *„A monostor minden fölszerelését és vagyonát úgy tekintse, mint az oltár szent edényét. Semmit ne tartson elbanyagolható csekélységnek. Ne legyen se fősvény, se pazarló, [...] hanem mindent mértékkel tegyen [...]“*¹⁴ Benedek szemléletében tehát minden, kivétel nélkül minden szentté válik, *„vagyis Isten mindenben – a legkisebb dologtól a legnagyobbig – jelen van. És ha mindenben benne van, minden utalhat az ő jelenlétére, akkor ez a világ már nem is hierarchizálható. Kevesebbet ér talán Mózes csipkebokra, mint a jeruzsálemi szentély? Nem tudjuk. Az azonban ezek után elfogadhatónak tűnik, hogy a benedeki monostor – szándéka szerint – se tárgyi, sem architektonikus viszonyaiban nem hierarchikus.“*¹⁵

Egybecseng ez Zumthor gondolataival, aki a gazdagság és sokrétűség forrásaként a dolgok felismerését, valamint azok érvényre juttatását adja meg. Mindkét esetben olyan épület születik, amelyik rendeltetésének maximálisan megfelel, a környezettel és a benne lakókkal nyitott kapcsolatban áll, igényes, mértéktartó és kiegyensúlyozott.

¹⁴ RB 31,10-11.

¹⁵ VARGA Máttyás, *i.m.*, 32.

Zumthor tenyérnyi épülete hihetetlenül koncentrált módon iniciatikus utat nyújt a belépő számára: a bejárathoz felvezető lépcsők, a bejárati térben az első pillanat bizonytalansága, egy újabb lépést követően a befogadás teljessége, a pillérek által a szentély felé átfordított irány és a közösségben lét – mindezek párhuzamát Praglia monostorában egy-egy kerengőhöz vagy önálló térhez kapcsoltan találjuk meg. S ház a házban: önálló utat kínál fel a templom is – bejáratánál a keresztelőkúttal, négyezeti terében az oltárral, e mögött pedig a szerzetesi kórossal.

Két épület, mindegyik a maga korának nyelvén ad nagyon precíz választ a bevezetőben idézett Heidegger gondolataira: „[...] *a földet megmenteni, az eget befogadni, az istenit várni, a balandót útján kísérni, ez a négyféle oltalmazás a lakozás egyszerű lényege. Így hát az igazi építmények a lakozás lényegét formálják meg, és hajlékot biztosítanak számára.*”¹⁶

42. Praglia: „ora et labora“.

16 Martin HEIDEGGER, *i.m.*, 268.

43. A pragliai apátság könyvtára Giovanni Battista Zelotti freskóival (1550 körül).

IRODALOMJEGYZÉK

Friedrich ACHLEITNER és Hiroshi NAKAO, *Peter Zumthor*, a+u extra edition, Tokyo, 1998.

Enrico BORDIN, Sante CASONATO és Lorena MION, *L'Abbazia di Santa Maria di Praglia, motivazioni e fortune nella secolare interdipendenza tra insediamento monastico ed impianto architettonico*, diplomadolgozat, Academia di Architettura, Venezia, 1988-89.

Callisto CARPANESE és Francesco TROLESE, *L'Abbazia di Santa Maria di Praglia*, Silvana Editoriale, Milano, 1985.

Peter DAVEY, *Zumthor the shaman – Peter Zumthor, winner of the 1998 Carlsberg Prize for Architecture* in: *The Architectural Review*, October, 1998.

Frédéric DEBUYST, *A hely szelleme a keresztény építészetben*, Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2005.

Frédéric DEBUYST, *Dix petites églises pour aujourd'hui*, Publications de Saint-André, Cahiers de Clerlande no.8, Clerlande, 1999.

DOBSZAY László: *Ezredvégi beszélgetések* (MONORI M. András, TILLMANN J. A.), Kijarat Kiadó, Budapest, 1998.

FEHÉRVÁRY Jákó, *Nébány gondolat a Pannonhalmi Bazilikáról mint a liturgia teréről* in: *Pannonhalmi Szemle* XI/3, Pannonhalma, 2003.

FERKAI András, *Úr vagy megélt tér? Gondolatok az építészeti térről* in: *Pannonhalmi Szemle* X/2, Pannonhalma, 2002.

Martin HEIDEGGER, *Építés, lak(oz)ás, gondolkodás* in: SCHNELLER István: *Az építészeti tér minőségi dimenziói*, Terc, Budapest, 2005.

MORAVÁNSZKY Ákos, *Mérték és súly. Peter Zumthor két épületéről* in: arc'1, az Új Magyar Építőművészet negyedéves melléklete, próbaszám, Budapest, 1998.

PUSKELY Mária: *Keresztény szerzetesség. Történelmi kalauz*, Bencés Kiadó, Budapest, 1995.

VARGA Mátyás, *Kint és bent. A bencés szerzetesség térképe*, Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2005.

A KÉPEK FORRÁSA

Képeslapok, Editioni di scritti monastici, Abbazia di Praglia: 1, 9, 19.

Térképek, www.viamichelin.com: 2, 6.

Képeslapok, Lucia Degonda felvételei: 3, 16.

Erő Zoltán felvételei (2005): 4, 15, 27, 28, 29.

Saját felvételek (2004, 2005): 8, 10, 14, 17, 18, 20, 21, 22, 26, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41.

A prágiai apátság honlapján közölt képek, www.praglia.it: 7, 11, 23, 24, 25, 42, 43.

A Sogn Benedetg kápolna bosszomszete és alaprajza az a+u folyóirat Peter Zumthor munkáit bemutató, 1989 februári különszámából származik. 5.

A prágiai apátság rajzai Callisto Carpanese L'Abbazia di Santa Maria di Praglia c. albumban publikált felmérései alapján készültek. 11, 12, 13.

Peter ZUMTHOR, *A szépség kemény magja* in: arc'1, az Új Magyar Építőművészet negyedéves melléklete, próbaszám, Budapest, 1998.

Philibert SCHMITZ, *A bencések civilizációs tevékenysége a XII.-tól a XX. századig*, I., II., Bencés Kiadó, Pannonhalma, 1998, 2005.

Szent Benedek Regulája, Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2005.

valamint a prágiai monostor honlapja: www.praglia.it